

Ксенія УТЄВСЬКА

ТВОРИ ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ НА СТОРІНКАХ АЛЬМАНАХУ «ЄГУПЕЦЬ»

Київ: «Дух і літера», №1–17, 1995 – 2008 pp.

Альманах «Єгупець», художньо-публіцистичне видання Інституту юдаїки, присвячує свої сторінки художній літературі, науковим статтям і публіцистиці на теми історії, культури та побутування східноєвропейського єврейства. Альманах надає свої сторінки письменникам, поетам, науковцям як України, так і зарубіжжя, як сучасникам, так і класикам єврейської літератури – творчі доробки різних поколінь зібрано в одному виданні. Розмаїття жанрів і тем, що їх висвітлено в альманасі, відбивають рубрики «Проза», «Поезія», «Мемуари», «Епістолярія», «Критики та публіцистика», «Мистецтво» тощо. Не менша увага, ніж оригінальним текстам, приділяється перекладній літературі, що вперше українською виноситься на суд читача саме тут у рубриці «Наші публікації». Значна частина цього масиву – це переклади польських авторів: на сторінках «Єгупця» в різних рубриках можна знайти твори Януша Корчака, Ганни Краль, Юліяна Тувіма, Бруно Шульца, Станіслава Єжи Леца, Яцека Куроня. Мемуари, вірші, оповідання різнобічно презентують творчість польських авторів. Обговоренню саме цього напрямку зацікавлень часопису й присвячений пропонований огляд.

Януш Корчак (1878–1942) – великий педагог, лікар, дитячий письменник. Майже все своє життя Корчак віддав вихованню дітей та допомозі їм. Саме його зусиллями у Варшаві було створено Будинок Сиріт, директором якого він став; поряд із педагогічною діяльністю Корчак займався також педіатрією, активно публікував свої статті, присвячені питанням педагогіки, розробляв нові методики виховання та навчання дітей, писав прекрасні дитячі книжки («Король Матіуш Перший», «Кайтусь-чарівник» та ін.), які дуже популярні й зараз. Великий гуманіст, Корчак не зраджував

своїм ідеалам: навіть за жакливих умов німецької окупації він продовжував опікуватися дітьми. Коли перед Корчаком постав вибір: або врятуватися від вивезення у концтабір, покинувши напризволяще своїх сиріт, або поїхати з ними, жертвуючи власним життям, Корчак обрав друге. Твори Старого Доктора (так Корчака називали варшав'яни) відбивають найважливіші його чесноти, втрата яких людством призвела до жахів війни та Катастрофи. Любов до дитини, найбеззахиснішої істоти, турбота про неї, якої навчає нас Корчак, є першою засадою гуманного ставлення до людини. «На самоті з Богом (Молитви тих, хто не молиться)», «Діти Біблії. Мойсей» та «Щоденник», опубліковані в десятому, тринадцятому та п'ятнадцятому номерах альманаху «Єгупець», твори, що найяскравіше передають гуманістичний світогляд Корчака.

«На самоті з Богом» – твір, унікальний за своєю формою. Він складається з окремих монологів, звернених до Господа, з молитов, що їх промовляють Дівчинка, Матір, Немовля, Хлопчина, Старий, Митець, Радість, Сваюля, Скарга, Смуток та інші. Корчак вкладає молитву не тільки в уста людей, а й надає слово почуттям і переживанням, адже все, створене Богом, може молитися, звертатись і рости до нього. Можна вважати ці звертання формою психологічних нарисів, проте, здається, Корчак мав на меті щось більше, адже ці молитви не стільки відбитки людей та почуттів, скільки їхній пошук. Молитва – питання та прохання – слово, яке може бути звернене тільки до Бога, коли людина відчуває, що це слово і є тим найважливішим, що вона має сказати. Молитва – це завжди звертання дитини, і Корчак, обираючи саме таку форму, показує, що людина перед Богом є дитиною. Корчакові молитви – молитви тих, що не моляться, тих, які, наче немовлята, ще не можуть промовити до нього, слова тих, що не мають іще слів до Бога, а тільки шукають їх. І тільки залишаючись на самоті, людина опиняється сам на сам з Богом, із собою та має змогу нарешті знайти слова, що їх так бракувало.

«Розповім я про Мойсея, розповім тобі правду, але тільки про те, як було, коли Мойсей іще був дитиною». Так у творі «Діти Біблії. Мойсей» Корчак формулює своє завдання – зрозуміти минуле, досягнути те, про що йдеться у Біблії, побачити Мойсея з самого початку, звідтоді, як він був іще дитиною. Дослухаючись до слів писання про Мойсея та намагаючись уявити його дитинство,

Корчак переслідує ту саму найважливішу для нього мету – зрозуміти дитину, знайти істину, навчитися пошуку правди. «...Мої одкровення не такі швидкі й похапливі, шукати мушу важкої правди, твердої істини...» – так каже Корчак про свій шлях до істини. Цей мотив не залишає великого педагога до кінця життя, у «Щоденнику», своєму останньому творі, Корчак пише: «Шукаю підземних джерел, чистої холодної стихії води, відгортаю та розгортаю спогади». «Щоденник» писався у 1942 р. під час перебування з Будинком Сиріт у гетто, але, незважаючи на приреченість і неможливість спасіння для себе та дітей, Корчак не зневірюється, продовжує боронити гуманістичні цінності, турбуватися про дітей та думати про майбутнє. Він вірить в людину та переймається її долею, хоч би ким вона була. Останній запис «Щоденника», останній запис усього життя – це питання про вартового есесівця, якого Корчак бачить з вікна: «А може, цивільним він був учителем на селі, може, регентом, підмільником вулиць у Лейпцигу, кельнером у Кьольні? Що би зробив, якби я кивнув йому головою? Приязно помахав рукою?..»

Ганна Краль (нар. 1937) – сучасна польська журналістка, письменниця та публіцист. Сюжети її оповідань – правдиві історії з життя, долі багатьох людей; у творчості авторки поєднані мистецтво художнього письма та вміння оприявнювати істину, минуле, яким воно було насправді, яким його пережили реальні люди. У 1972 р., перебуваючи в Москві, Ганна Краль пише збірку нарисів «На схід від Арбату» – свою першу книгу. А видана у 1977 р. книга «Встигнути поперед Господа» – інтерв'ю з Марком Едельманом, одним із керівників Єврейської Бойової Організації у Варшавському гетто, представила Ганну Краль не лише як журналістку, а й як цікаву літераторку. Ганна Краль удостоєна однієї з найпрестижніших у Польщі премій – премії Великого фонду культури. У дев'ятому та одинадцятому числах «Єгупця» публікуються оповідання зі збірок «Докази буття» й «Там вже нема аніякої річки», у дванадцятому номері – згадувана оповідь «Встигнути поперед Господа».

«Розкажіть мені історію. Правдиву. Важливу. Чужу або власну...» – так Ганна Краль розпитує людей про минуле, про те, що вони пережили. Це питання відбиває найсуттєвіші риси кожного з її оповідань: ідеться про правду, про те, що реально відбувалося, а

не про вдалу й гарну вигадку; йдеться не про буденне й пересічне, а про важливі речі, що стосуються кожного. Про життя, смерть, надію, пам'ять, про минуле... У своїх оповіданнях Ганна Краль показує долі людей – євреїв та поляків – усіх, кого зачепила Друга світова війна та Катастрофа, а точніше, надає цим людям змогу говорити про свою долю, свою історію, важливу, особливу й значущу – таку, що їй треба розповісти іншим. Саме в цих розповідях зберігається найцінніше – невмируща справжня пам'ять, яка не дає загинути правді про минуле. «Ми ж не пишемо історії. Ми пишемо про пам'ять». Історія створюється вже після подій, пишеться поза контекстом того, що відбулося, вона являє чітку несуперечливу хронографію, проте чи не жертвує вона істиною заради несуперечливості та позірної логічності?.. Тому метою творчості Краль є збереження пам'яті, не ушкодженої бажанням надати плинну подій логіки та красивого епічного забарвлення. В оповіді «Встигнути поперед Господа» авторка розповідає про те, як тривалий час люди не могли сприйняти та зрозуміти спогади Марка Едельмана про опір нацистам у Варшавському гетто, бо він говорив без пафосу, не прикрашав дійсність і не замовчував незручні факти. Він не вкладався у загально прийнятий образ героя. Так люди спочатку не чують істину, а потім назавжди забувають дорогу до неї. Ганна Краль за допомогою форми короткого оповідання та інтерв'ю робить минуле знов чутним для прийдешніх поколінь.

Творчість цієї письменниці не можна визначити тільки жанром художньої літератури, як не можна назвати її лише історичними розвідками. Художня майстерність Ганни Краль дає читачеві можливість відчувати та збагнути минуле, яким воно було, через історії життя окремих людей, а бажання виявити істину не дає написаному стати простою фікцією, цікавими, але вигаданими історіями.

Стаття «Ми, польські євреї...» була написана 1944 року в Нью-Йорку **Юліаном Тувімом**, видатним польським поетом, на відзначання перших роковин повстання у Варшавському гетто. Стаття присвячена матері поета, про загибель якої у 1942 році він іще не знав. Текст статті було публіковано польською мовою та у перекладах англійською, їдишем та івритом. Українською вона вперше публікується у десятому числі «Єгупця».

«Ми, польські євреї...» – це звернення Юліана Тувіма, що стало зверненням мільйонів польських євреїв, які вже не можуть

промовити від себе. Це зойк безмежної скорботи й болю, це плач за всіма загиблими, це слова всіх тих, хто помер непочутим. Але важливо й те, що це звернення до живих тепер і до майбутнього заради пам'яті та прийдешнього життя. В об'явленості всьому світові промова Тувіма до кожного з нас і того, хто буде після нас. Бодем і скорботою на всі часи стануть ці слова, проте вони також є ствердженням майбутнього, того, без чого майбутнє не відбулося б: вони є ствердженням свободи і братання народу, який був майже цілковито винищеним. Свободи, бо Тувім тезою: «Я поляк, бо мені так подобається», – стверджує свободу людини обирати та йти за своїм вибором, самій проживати своє життя так, як вважає за потрібне. Але Катастрофа, факт загибелі мільйонів людей нікому не дає права залишатися байдужим, вона є викликом тобі, вона ставить перед тобою питання про те, як із цим жити далі, залишаючись людиною. І Тувім називає це новим Йорданом, в якому приймає він «хрещення над хрещеннями: криваве, гаряче мученицьке братерство з євреями». Ці слова еднають минулих, теперішніх і прийдешніх пам'яттю про те, що сталося, бо всі тепер разом у неосяжно великій спільній могилі. Тувім наводить уривки з плачу Єремії – всі часи і плачі теж поєдналися, це один-єдиний голос, який згадає кожного, хто будь-коли був убитий за те, що належав до цього народу. «...Найвіддаленіші віки почують його...» – каже Тувім. Не тільки пам'ятатимуть, а й чутимуть, бо трагедія назавжди залишиться живою і ніщо не заспокоїть тих, хто «ридає могильне «El mole rachamim».

Вільні, щоб самим обирати і стверджувати своє Я, та об'єднані у незмінному, одвічному й мученицькому Ми – такими Тувім бачить себе та польських євреїв, усіх євреїв після Катастрофи й перед усіма майбутніми віками.

Бруно Шульц (1892–1942), один із найталановитіших письменників ХХ століття, народився й виріс у Дрогобичі. Творчість Шульца у неповторній манері відбиває життя людей та рідного міста, змальовує його та надає йому нових смислів у фантастичних образах. Через особливості стилю, художні мотиви та майстерність цього письменника часто порівнюють із Кафкою. Доля Шульца склалася трагічно: йому довелося жити за радянської та нацистської окупацій, він помер, застрелений на вулиці есесівцем; більшість його прозових творів і графіки (Шульц був також і художником)

втрачена. Довго творчість Шульца залишалася забутою та невідомою, зокрема, українському читачеві. У першому числі «Єгупця» публікуються дві новели Бруно Шульца українською, готується також окреме видання його новел.

Два невеличкі оповідання зі збірки Шульца «Цинамонові крамниці» вже затягують читача у незвичайний художній світ цього автора, проте не стільки сюжетом, скільки стилем, у якому вони написані. Перше читання доволі важке: доводиться продиратися крізь складні синтаксичні конструкції, величезну кількість розлогих метафор, що ніби чіпляються одна за одну, порівнянь, які плавно перетворюються на самостійні описи, асоціативних переходів, що відволікають читача від спостереження за самою лише сюжетною лінією та змушують його щоразу дивуватися тій зумисній складнобудованості мови Шульца. І добігаючи кінця оповідання, ми розгублено усвідомлюємо, що самі події проскочили повз нашу увагу, а в уяві яскраво відбилися самі лише образи, так майстерно змальовані автором. Це перше враження, перше прочитання, що спонукає повернутися до твору і повторно перечитати його. Під час другого прочитання вражає те, як Шульц вдало приховує реальність, перетворюючи звичайнісінькі повсякденні події на барвистий сон, прикрашений безліччю яскравих деталей, несподіваних переходів та поєднань, що накладаються одне на одне, переплітаються між собою, зачаровують, а потім так несподівано розв'язуються наприкінці. Реальність Шульца, оповиту маревом слів, зачаровану і приховану, неможливо переказати – вона втрачає тоді ту свою містичність і загадковість. Проте образи і героїв Шульца можна тлумачити і як міфологічні: батько, головний персонаж «Цинамонових крамниць», у «Птахах» зображений як володар пташиного, а значить, і небесного царства, його деміург і законотворень; у «Ночі великого сезону» він постає у такій самій ролі хазяїна крамниці, яка порівнюється з Ханааном. Порівняння героїв у цих оповідях із Синаєм, мужами Великого Синедріону або Баалом викликають у нас біблійні асоціації – Шульц ніби міфологізує змальовану картину, насичену старо-заповітними паралелями, але в той самий час кінець кожного оповідання – повернення до звичайної дійсності: птахи, як цілком звичайні істоти, відлітають і покидають свого хазяїна самого, а в останньому оповіданні взагалі повертаються вже «дегенеровані, внутрішньо мізерні, звироднілі»... Сон, міф закінчується, і ми

бачимо звичайну реальність – усе зрештою стає на свої місця. Ця несподіваність, насиченість символами та паралелями, мовне багатоманіття складають своєрідний стиль Шульца, його особливу майстерність.

Станіслав Єжи Лець (1909–1966), польський письменник, поет і неперевершений афорист, народився в родині австрійського барона єврейського походження. Він мав би стати юристом, проте, на щастя, ще навчаючись в університеті, виявив схильність до літератури. Під час Другої світової Лець служив у Армії Людовій, потрапив до концтабору, з якого йому пощастило втекти у 1943 р. Після війни на деякий час залишається у Польщі та відроджує видання гумористичного журналу «Шпильки», але в 1950 р. через утиски з боку комуністичної влади переїздить до Ізраїлю. Проте Лець сумує там за Польщею та пише «Єрусалимський рукопис», темою якого є туга за батьківщиною. У 1952 р. Лець повертається до Варшави, де влада не дає йому змоги повноцінно займатися літературною діяльністю. На щастя, після 1957 р., з настанням так званої польської відлиги, Лець вдається опублікувати «Незачесані думки» – книгу, яка принесла йому славу одного з найкращих афористів. Саме уривки з цієї книги та вірші польського літератора опубліковані у шостому та десятому числах «Єгупця».

Отже, Лець. Короткість прізвища автора «Незачесаних думок» ніби спонукає до того, щоб обирати саме коротку форму, яка виявляється місткішою та вражає миттєво, немов загострена стріла. Вражає і залишає нас у розгубленості, бо афоризм Леця – це, перш за все, несподіванка та оксюморон, сатира, що викриває блискучо, фраза, що завжди залишається останньою. «Цінуй слова! Кожне з них може виявитися твоїм останнім словом!» – так, Лець, безперечно, дотримується своєї настанови, адже його життя припало на часи надто непевні, коли саме людське життя, зрештою, було позбавлене ціни.

Проте навіщо автор складає поезику свого «останнього слова» саме з намагання збентежити, з того, щоб кінець фрази завжди був принципово несподіваним з огляду на її початок? Чого він таким чином досягає? Здивування – і це, як відомо, перше, що спонукає до роздумів, до того, щоб самому шукати відповіді на питання, для розв'язання яких є вже безліч готових оманливих формул, що не дають людині мислити самостійно, а отже, і бути дійсно вільною.

Парадоксальність і неоднозначність не дають думкам Леца перетворитися на банальність, звичну і набридлу повчальну сентенцію та захищають їх від можливості бути потрактованими у зручній для когось спосіб, бути підлаштованими під чиюсь ідеологічну цензуру. Автор залишається вільним, і тому його думки саме незачесані: це свобода думки від будь-якого зовнішнього, нав'язаного порядку. Вірші Леца теж написані у поетиці його афоризмів: короткі, навіть мінімалістично короткі, вони втримують ідею у кількох рядках, де наголос робиться на кожному слові, бо кожне з них за такого лаконізму набуває ще більшої ваги.

«Люди люблять такі думки, які не змушують думати», – Лец дає зрозуміти, що він має на увазі всіх, і читача теж, тому вірші, фразки – це також і дзеркало перед нами, тут і про нас ідеться. Такі узагальнення роблять їхнього автора не тільки влучним дотепником, не тільки сатириком, а й філософом: філософом, котрий сміється, бо, як він сам зазначає, «трагізм епохи чується в тому, як вона сміється», – і Лец передає цей сміх, часто гіркий і невеселий, називаючи себе майстром гумору безвихідних ситуацій.

Яцек Куронь (1934–2004) – видатний польський політик, діяч антикомуністичної опозиції. За критику діяльності комуністичної партії Куроня було спочатку виключено з комуністичного Союзу Польської Молоді, а у 1965 р., після опублікування Відкритого листа до партії, влада засудила його до трьох років ув'язнення. У 80-х роках Куронь брав участь у розробці стратегії «Солідарності», про його внесок у здобуття Польщею незалежності красномовно свідчать слова Леха Валенси: «Без Куроня в нас би нічого не вийшло». У першому уряді незалежної Польщі він працював на посаді міністра соціальної політики. Постать Куроня є надзвичайно важливою для становлення Польщі: опозиційна діяльність, критика влади та пізніші рефлексії з приводу пережитого та зробленого, визнання помилок роблять цю людину совістю цілого народу. У дванадцятому числі «Єгупця» опубліковані спогади Яцека Куроня.

Мемуари Куроня – це, перш за все, спроба зрозуміти спільну історію країни, народу крізь призму власної біографії, через те, як складалося життя окремої людини у контексті тих подій, що розгортались у світі, того, що відбувалося з Польщею та поляками у двадцятому столітті. Усвідомити минуле, знайти відповіді на болючі питання, простежити логіку історії так, щоб цей погляд був

справді глибоким та відкривав правду, а не повторював загальновідомі формули, які створюють лише ілюзію пояснення, можливо, лише звертаючись до власного, суб'єктивного та унікального досвіду окремої людини. Життя Куроня – правдиве відображення історії в цілому, яка ніби відбивається у ньому. Ідейні пошуки діда й батька, власний шлях, на якому щоразу постає проблема вибору, переживання дитинства, враження від побаченого в роки окупації – все це віддзеркалює реальність епохи, бо є незаперечним свідченням очевидця, ба більше – активної людини, що намагалася бути учасником і творцем цієї історії. Куронь описує, як він обирав свою позицію, своє ставлення до подій, що відбувалися: щепленням проти антисемітизму стали враження від того, як він ще дитиною під час окупації побачив на вулиці застреленого нацистом єврейського хлопчика. Саме усвідомлення єдності і схожості попри всі ті бар'єри, що є насправді штучними, через подолання нетерпимості, ненависті та байдужості до людей – подолання всіх тих рис, які уможливили стільки жахливих злочинів.

Вглядаючись у деталі повсякденного життя, аналізуючи їх, Куронь намагається збагнути витоки тяжких і суперечливих історичних випробувань, які спіткали його країну.

Ще одним важливим мотивом мемуарів Куроня є становлення особистості у контексті певних історичних подій. Боротьба за незалежність батьківщини, жахлива війна, намагання відродити країну – все це створювало ситуацію, за якої «щоденне питання про сенс життя привело до того, що я творив свою особистість так, щоб її невід'ємною частиною було святе, сакрум», як каже він сам. Цим святим, цим імперативом та ідеєю зумовлене ставлення до свого життя, до своєї біографії саме як до історії віри і провини: віри у свою правоту та дії згідно зі своїм вибором мети, ідеології, партії тощо – і своєї провини, коли усвідомлено помилки і визнано хибність рішень.